

KØNNET SOLIDARITET

Dansk Kvindesamfunds fremstilling af arbejderkvinderne, 1885-1910

Af Martin Andersen

For mange er Dansk Kvindesamfund og arbejderkvinderne måske en uforenelig størrelse. Noget tyder imidlertid på, at foreningen stod arbejderklassens kvinder nærmere, end man umiddelbart skulle tro.

Du forbinder måske Dansk Kvindesamfund med en flok kvinder, der tilhørte samfundets højeste tinder? Af den årsag kan du måske ikke forene dig med, at de forstod arbejderkvindernes særlige problemer eller inddrog dem i deres kamp for ligestilling? Igennem denne artikel vil jeg modbevise disse spørgsmål samt den udbredte fortælling, der lægger til grund for misforståelsen af foreningens forhold til arbejderkvinderne. En fortælling, der sætter lighedstegn mellem Dansk Kvindesamfunds påståede tilhørsforhold til overklassen og en manglende forståelse og kamp for arbejderkvinderne.

Jeg vil tage dig med på en rejse tilbage til Dansk Kvindesamfunds fremstilling af arbejderkvinderne i årene 1885-1910.¹ På dette tidspunkt levede arbejderklassen et hårdt liv, hvor særligt de kvindelige arbejdere mødte meget modgang. Man kunne bl.a. finde dem på fabrikker i den industrielle produktion og i servicefagene som f.eks. rengøringskoner, vågekoner, avisbude, portnersker og ikke mindst tjenestepiger. De havde alle det tilfælles, at de som kvinder var mere undertrykt end deres mandlige klassefæller på flere punkter. For det første havde de et dobbeltarbejde med både hjem og lønarbejde at se til. For det andet var de ufaglærte, fordi de ikke havde adgang til uddannelse.

Det resulterede i en dårligere løn. For det tredje havde de kvindekønnet som endnu en undertrykkende faktor.²

Arbejderkvindernes dårlige forhold startede en undren i mig: var Dansk Kvindesamfunds "overklassekvinder" virkelig i stand til at se bort fra denne indlysende undertrykkelse og uligestilling? Selv hvis forholdet var sådan, måtte de i det mindste have lagt mærke til arbejderkvinderne. For det første var mange medlemmer engagerede i filantropisk arbejde, der havde til formål at hjælpe socialt dårligere stillede personer,³ og for det andet må arbejderkvindernes egen organisering have gjort indtryk. Alene i perioden 1870-1900 oprettedes 27 kvindefagforeninger, fordi de ikke måtte deltage i mændenes.⁴

En fortælling nedfældes

Igennem de sidste hundrede år har forskellige forskere undersøgt Dansk Kvindesamfund. Jeg vil i de følgende fire afsnit redegøre for, hvordan fortællingen om "overklasseforeningen" opstod, spredtes og langsomt er ved at blive nedbrudt.

Før fortællingen

Gyrithe Lemche var den første til at undersøge foreningen dybdegående med bogen *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar* fra 1912. Hun var desuden selv et mangeårigt medlem samt redaktør af medlemsbladet *Kvinden og Samfundet*. Gennem hele sit værk argumenterede Lemche for, at foreningen kæmpede alle kvinders sag – også arbejderkvindernes,⁵ dog med enkelte klassemæssige sammenstød blandt medlemmerne.⁶

Aagot Lading tog tråden op efter Lemche i 1936 med *Dansk Kvindesamfunds Arbejde gennem 25 Aar*, hvor hun behandlede de næste 25 år af foreningens historie.⁷ Hun hævdede, som Lemche, at foreningen kæmpede for arbejderkvinderne,⁸ dog ud fra egne interesser af og til.⁹

Herefter gik der mange år, før Dansk Kvindesamfund igen kom under luppen. Det skete i 1965, da Birgit Busch skrev kapitlet "Den danske kvindesags historie indtil opnåelsen af den politiske valgret" i bogen *Kvinderne og Valgretten*. Busch lagde sig op ad sine forgængere, men betonedede i højere grad, hvordan foreningen koncentrerede deres arbejde om middelstandens kvinder.¹⁰ I enkelte undtagelser blev arbejderkvinderne dog tilgodeset.¹¹

Fem år efter udkom Eva Hemmer Hansens bog *Blåstrømper, rødstrømper, uldstrømper*. Hun fremhævede her, hvordan foreningen både varetog over- og underklassens interesser.¹²

Fortællingen opstod

Forskningen vedrørende Dansk Kvindesamfunds historie ændrede sig markant i løbet af 1970'erne. Her begyndte en række kvindehistorikere at betegne foreningen som værende "overklasse". Forskerne påstod desuden, at foreningens klassesilhørsforhold gjorde, at den ikke varetog eller forstod arbejderkvindernes særlige udfordringer.

Agnete Rasmussen lagde grundstenene til denne fortælling i 1972 med bogen *Dansk Kvindesamfund og sædelighedsfejden 1887*. Foreningen beskyldtes her for at være en "bourgeoisiforening",¹³ forstået på den måde, at der var et skarpt klasseskel mellem medlemmerne og arbejderkvinderne. Dansk Kvindesamfund overså derfor arbejderkvindernes særlige udfordringer,¹⁴ fordi medlemmerne i hverdagen ikke stødte på disse problemer.¹⁵ Nogle prøvede dog at komme arbejderkvinderne til undsætning,¹⁶ men foreningen lykkedes aldrig med at have en social forståelse for dem.¹⁷

Fortællingens fundament var etableret, og i 1975 byggede Nina Bisgaard videre på det med sit speciale *Kvindevalgrets kampen 1870-1898*, hvor Rasmussens påstande om Dansk Kvindesamfund førtes op til århundredeskiftet. Bisgaard hævdede på samme måde, at arbejderkvinderne ikke var inkluderet i foreningen,¹⁸ selvom flere medlemmer var opmærksomme på arbejderkvindernes dårlige stilling, blev de forskelligartede klasse-mæssige udfordringer fortsat overset.¹⁹

I 1977 udbyggedes fortællingen til foreningens lokalkredse med Rie Holms afhandling *Dansk Kvindesamfund i Odense 1890-1900*. Her beskrev hun som Rasmussen og Bisgaard, hvordan foreningens medlemmer tilhørte overklassen. De odenseanske kvinder var ifølge Holm mere radikale, men valgte at melde sig ind i foreningen, fordi de ville støtte op om borgerskabets herskende moralopfattelse. Holm hævdede på den baggrund, at de ikke beskæftigede sig med dårligere stillede kvinder, hvis problemer lå for langt væk fra deres egen dagligdag.²⁰ Ifølge Holm førte foreningen derfor en kvindekamp uden klassekamp, fordi de opfattede kvinder som én gruppe med fælles interesser.²¹

Fortællingen stod så at sige færdig i 1979, da Lis Højgaard skrev bogen: *Bidrag til den danske kvindebevægelses historie 1870-1900*. Hun undersøgte bl.a. Dansk Kvindesamfunds politiske holdninger, ud fra en marxistisk forståelse.²² Ikke overraskende påstod hun derfor som sine forgængere, at foreningen bestod af overklassekvinder, der ikke kæmpede for arbejderkvinderne.²³ Det skyldtes ifølge hende, at den borgerlige ideologi dannede rammen om foreningen.²⁴ Her var den enkelte borgers interesser samfundets fælles fremskridt.²⁵ Derfor så medlemmerne kvinden som en abstrakt kategori, hvor klasse ikke spillede nogen rolle. Selvom de var opmærksomme på arbejderkvindernes problemer, overvejede de således ikke, om indsatsen havde for-

skellig betydning for hver klasse.²⁶ I stedet lukkede de øjnene for den egentlige kilde til arbejderkvindernes undertrykkelse; det kapitalistiske systems udbytning, der var skyld i deres dobbeltarbejde.²⁷

Eftirnølerne

Efter 1970'erne har grundfortællingen omkring Dansk Kvindesamfund fundet sin vej til næsten alt materiale om foreningen.

I artiklen "Kvindeinteresser og Konflikter" fra 1989 argumenterede Anette Borchorst eksempelvis for, at Dansk Kvindesamfund ikke kæmpede arbejderkvindernes sag pga. den borgerlige dominans blandt foreningens medlemmer.²⁸ Noget lignende kom til udtryk i Elisabeth Andersens bog *Fejekost og Stemmeret* fra 1988, hvori Dansk Kvindesamfund beskrives som et talerør for "kulturkvinder",²⁹ der desuden ikke kæmpede for tjenestepigerne pga. medlemmernes dobbeltrolle som arbejdsgivere og forkæmpere.³⁰

1970'ernes fortælling om Dansk Kvindesamfund optræder også i nyere forskning. Et eksempel herpå er Lisbeth Holck Jensens artikel "Kvindebevægelsen og de svenske tjenestepiger i Danmark" fra 2001. I den påstod Jensen, at foreningen bestod af borgerlige kvinder, der ville hæve arbejderkvinderne til samme niveau som dem selv.³¹ Et arbejde, der ifølge Jensen skulle ses som et udtryk for, hvordan foreningen forsøgte at fastholde borgerskabets plads i samfundets top, hvor tjenestepigerne var en nødvendig brik i puslespillet.³² Opdragelsen til "det gode liv" var desuden en måde at bekæmpe overklassens største frygt i disse år; socialismens spøgelse.³³

Nedbrydning af fortællingen

Indenfor de seneste 10 år har forskningen om Dansk Kvindesamfunds historie skiftet spor. Her ses forholdet til arbejderkvinderne i et andet lys.

Dette gør sig bl.a. gældende i Jytte Larsens tobindsværk fra 2010: *Også andre hensyn*. I modsætning til 1970'ernes forskning lægger hun vægt på, hvordan foreningen kæmpede for alle kvinders interesser på tværs af køn, klasse og civilstand.³⁴ Foreningen ønskede på den baggrund at holde sig fri fra partipolitik, hvilket ifølge Larsen skal ses i lyset af samtidens snævre politikbegreb. Dette var en måde at kritisere klassefikseringen i samtlige politiske partier samt blindheden for køn som en mindst lige så vigtig social skillelinje. Sagt med andre ord handlede det om at tage afsæt i køn og kæmpe for varetagelsen af alle kvinders politiske interesser på tværs af klasser.³⁵

På samme måde sætter Anette Eklund Hansen og Jytte Nielsen Dansk Kvindesamfund under nyt lys i kapitlet "Kvinder på tværs af klasser" i bogen *Før og Efter Stemmeretten* fra 2015. Ifølge Hansen og Nielsen fokuserede 1970'ernes forskere for meget på klasse modsætninger mellem Dansk Kvin-

desamfund og arbejderklassens kvinder, hvilket har fået dem til at overse lighederne og succeshistorierne.³⁶ De hævder i stedet, at Dansk Kvindesamfund havde et positivt syn på arbejderkvinderne og varetog deres interesser i en række konkrete tiltag.³⁷ Samtidig viser de, hvordan de forskellige kvindesagsforeninger havde et bredt samarbejde i slutningen af 1800-tallet.³⁸ I den forbindelse har de kortlagt et netværk af medlemmer, der var organiseret i flere foreninger. Et netværk, der bredte sig på tværs af et politisk centrum-venstremiljø, den veluddannede middelklasse og arbejderbevægelsen.³⁹ Netværket samarbejdede derfor i kvindepolitiske sager på tværs af klasserne.⁴⁰ På trods heraf mener de, at strategien om én kvindebevægelse for alle samfundsklasser mislykkedes.⁴¹

Marilyn J. Boxer har ikke skrevet om Dansk Kvindesamfund, men hendes forskning kan bruges til at forstå, hvordan og hvorfor fortællingen om Dansk Kvindesamfund opstod. I artiklen "Rethinking the Socialist Construction and International Career of the Concept "Bourgeois Feminism"" undersøger hun begrebet "bourgeoisfeminisme". Det stammer fra marxismens tidlige historie, hvor Clara Zetkin brugte det til at kritisere "borgerlige" kvinders rettighedsbevægelser omkring år 1900.⁴² I 1970'erne videreførte feministiske aktivister og historikere begrebet til at kritisere den første bølges "borgerlige" kvindesagsforkæmpere.⁴³ Som Hansen og Nielsen påpeger, fremhævedes således en klassekløft mellem arbejderkvinderne og "bourgeoisforeningerne".⁴⁴ Disse påståede klassegrænser betød ifølge Boxer, at det faktiske classesyn blandt foreningerne blev tilsløret.⁴⁵ Boxer hævder, at mange medlemmer af de såkaldte "bourgeoisforeninger" faktisk stod arbejderne nærmere end overklassen.⁴⁶

Boxer foreslår, at man skal gøre op med denne klassefiksering, fordi opfattelsen af den første kvindebevægelse som "borgerlig" har resulteret i, at feminismen er blevet en af de mest misforståede bevægelser i moderne tid.⁴⁷ Hun hævder derfor, at vi er nødt til at skabe en ny historie om feminismen, der ikke længere bygger på antagelser om formodede klasseinteresser eller fortidens socialistiske politik.⁴⁸ Boxer er i forlængelse heraf modstander af at inddele kvinder med udgangspunkt i marxismens klassebegreb. De fleste kvinder besad ikke et erhverv, der kunne placere dem i klassehierarkiet. Derfor defineredes det ud fra ægtemandens klasse. Førstebølgefeminismen har derfor aldrig været "borgerlig" ifølge Boxer. Misforståelsen skyldes det marxistiske begreb "bourgeoisfeminisme", der blev videreført og udbredt af 1970'ernes forskere.⁴⁹ Det samme skete herhjemme med Dansk Kvindesamfund.

Kilder

Artiklens analysemateriale består udelukkende af artikler fra Dansk Kvindesamfunds medlemsblad *Kvinden og Samfundet*, der udkom første gang i 1885. Alle bladets artikler ligger digitalt på KVINFO's hjemmeside for perioden 1885-1920.⁵⁰ De har emneord og er transskriberede, hvilket gør dem søgbare. Jeg har især koncentreret min søgning omkring ordene: arbejderkvinder, arbejdsforhold, fattigdom, kvindefagforeninger, lockout, syersker og tjenestepiger. Derudover gennemgik jeg alle periodens artikler én ad gangen. Først udvalgte over 300 artikler. Et tal, der snævrede ind til 31. Udvælgelsen skete ud fra, hvor stor en rolle følelser og klasse spillede. Derudover har jeg så vidt muligt holdt mig til artikelserier, hvor medlemmerne svarer på hinandens artikler, fordi eventuelle uenigheder og nuancer i deres fremstilling af arbejderkvinderne her ville være mere synlige.

Bladets kildemæssige værdi blev betvivlet af 1970'ernes forskere, fordi det ifølge dem kun viser en poleret side af foreningen. Som historiker giver det imidlertid ikke mening at anskue kilder på denne måde. Bladets kildemæssige værdi kommer helt og aldeles an på ens undersøgelsesspørgsmål. I mit tilfælde er *Kvinden og Samfundet* netop den bedste kilde, fordi jeg udelukkende interesserer mig for, hvordan Dansk Kvindesamfund fremstillede arbejderkvinderne og ikke, om de rent faktisk gjorde noget for dem – det er som tidligere nævnt blevet undersøgt af Anette Eklund Hansen og Jytte Nielsen. De har været foreningens andre kilder igennem samt undersøgt dens konkrete tiltag overfor arbejderkvinderne. Det er derfor ikke en begrænsning for mig, at jeg kun benytter mig af *Kvinden og Samfundet* som min eneste kilde, selvom det betyder, at jeg ikke kan sige noget om de faktiske tiltag.

Det er dog vigtigt at pointere, at jeg kun har kigget på et snævert fokussområde. Dansk Kvindesamfund var en forening, der engagerede sig i mange andre forhold. Det er således muligt, at andre emner måske kan tegne et andet billede af foreningen. Der er derfor fortsat brug for flere studier af Dansk Kvindesamfund, der kan være med til at give en mere fyldestgørende forståelse af foreningen og dens samtid.

Affektteori

Analysen bygger på affektteori. Den opstod som forskningsfelt i løbet af 1990'erne som en del af queer-teorien.⁵¹ Indenfor affektteorien skelnes mellem enten at undersøge, hvad følelser er, eller hvad de gør. Jeg vælger at benytte den sidstnævnte tilgang, fordi den gør det muligt at undersøge, hvordan følelser påvirker fremstillingen af arbejderkvinderne. Samtidig muliggør det

Kvinden og Samfundet

Udgivet af

Dansk Kvindesamfund.

Nr. 1. Kontor: Nørregade 33, St. 2. Januar 1900. Udgaar hver Tirsdag. 16. Aarg.

Julie Laurberg.

Fotograf.
Hotel du Nord.
Indgang ad Porten. Elevator.

Læge Emmy R. Neukirchs
Tandhlinik 10-8.
56, 1., Nørre Farimagsgade.
Bellefory 157. Kl. 10-12.

Redaktionen træffes hver Torsdag fra Kl. 2-4 paa "Dansk Kvindesamfund's" Kontor, Nørregade 33, St.

Glædeligt Nytaar!

Det gamle 8-tal, der har fulgt endogsa de eldste iblandt os saa trofast gennem alle Livets Omkæftelser, er udsaaet af vor Aarstalsbetegnelse. Vi har faaet et nyt Hundreotal, men aligevel siger de Lærde, at vi ikke helt er røksede fra det gamle Aarhundredes Svab.

Lad saa være — i det Øjeblik, vi skriver 1900, føler vi det dog, som var et nyt Blad vendt, ikke blot i vor Livs Historie, men i den store Menneskeheds. Vi føler det, som om en Dør var bleven saabnet for sendelige, usædede Vidder og som en vi da i alle Tilfælde befaandt os paa Terskelen, skuenede ud i det vide ukendte.

Der ligger Opgaver ventende paa os, Opgaver hvis Løsning vil blive lettet for os gennem det forgangne Aarhundredes forberedende Arbejde. Lad os ikke glemme det den Dag, Sejren vinder! Og idet vi kaster et taknemligt Blik tilbage paa alt, hvad der allerede er bleven gravet, plantet, saet og heget om, vil særlig "Kvinden og Samfundet" rette en varm og inderlig Tak til de trofaste Venner, der gennem en halv Menneskealder ved deres Interesse har støttet denne "raabende Røst", som Bladet efter fattig Evne har villet være. Gid denne kærlige Interesse ogsaa efter Bladets uvidede Plan maar vedblive at støtte os! —

De ny Venner, der er komne til netop for den uvidede Plans Skyld, hilse vi hjerteligt velkommen, og idet vi ønsker dem alle et glædeligt Nytaar, heder vi dem, gamle og nye, virke for et godt Samarbejde og da først og fremmest for en bedre Forståelse mellem de forskellige Lag i Samfundet. Og den kommer sikkert, denne Forståelse, hvis blot alle vi, der har Kvindens store Sag paa Hjertet, vil søge overfor det store, der forener os Kvinder, at glemme det lille, der adskiller. "Det store", det er jo Alt, hvad der er sandt menneskeligt, og her nærmest det fælles Krav paa Arbejde — men et Arbejde, der

Tandlæge

Fru Anna F. Hansen,
Frederiksborggade 34.

kan sikre enhver selvforsørgende Kvinde en selvstændig, menneskeværdig Eksistens og medborgerlige Rettigheder — et Arbejde, der ikke trykker os til Jorden, men med det sande Frihedstrykende Magt kan virke opdragende paa alle vore Erver, udtvire vor aandelige Horizont og vække i vort Hjerte Kærlighedens Forstaaelse.

Kærlighed.

Jeg bliver glad af Kærlighed, Jeg bliver blød om Hjertet, Jeg glemmer alt det onde, Der en Gang har mig smertet.

Jeg bliver mild af Kærlighed Og skaansom med at demme, Og sidder godt inde med Alverdens gode Drømme.

Jeg ymrig blir af Kærlighed Og ejer gode Tanker, Og steder ej det Hjertes bort, Der mig imøde banker.

Jeg bliver tro i Kærlighed, I Tanker og i Færd, Fordi den er den største Magt, Der drager gennem Verden.

Jeg Kristen blir af Kærlighed, Den er mit bedste Eje, Og intet jeg i Verden ved, Der op med den kan veje.

Paula Hørbovig.

Forholdet mellem Forældre og Børn før og nu.

Af Kirstine Frederiksen.

I.

Den pædagogiske Storm, Rousseau havde rejst i forrige Aarhundrede, naaede først gennem Tyskland herop, og som mange af det Tids Reformberøbere begynde den fra oven. Den lille Kronprins Frederik maatte allerede, inden han var fire Aar, sulte og fryse paa Struensens Anordning. Det gjaldt at hærde Børnene hvide legemlig og aandeligt. I den foregangsne Tid var man, som Biskop Myster bemærker i Anledning af sin egen Opdragelse, gaaet ud fra den Opfattelse, at Børnematuren var i Bund og Grund forderst. Rationalismen rokkede vel denne Opfattelse, men overvandt den ikke; og endnu langt ind i dette Aarhundrede var Opdragelsen urimelig streng. Løsenet var: Pligt, Dyd, Moral; disse Ord blev, siger Frederik

*) Artiklen er udarbejdet for et større Værk: *Danske Kuller* i 19. Aarhundrede; den offentliggøres her i en lidt ændret Skikkelse og med Udgiverens Samtykke.

Tandlæge

Fru Tofté-Siesbye,
Amaagertov 31.

Hammerich, (født 1809) gentaget saa ofte, at man blev led ved dem. Af Pligt bankede Forældrene da Børnene, da end det svæd dem selv i Hjertet. Som en fattig Kone udtrykte det, da hun pryglede sin artige lille Pige for en Katekismuslektion: Pryglene skal hun have, saa hellere faa dem af mig end af en fremmed. En nu 80aarig Præstedatter siger: jeg kunde ikke forstaa det, naar min Moder, inden hun straffede mig, sagde: jeg er nødt til det. Hvorfor var hun nødt til det? — Fruen Arnesen-Kall (født 1813) havde som 14aarig Skolepige deltaget i et harmstøt Drilleri mod en Lærerinde. I Hjemmet straffede man hende derfor med ensomt Fængsel og højt Kost saa længe, til man en Dag fandt hende besvimmel og dedesyg. Selv Hammerich, der fik en ualmindelig kærlig og omhyggelig Opdragelse, klager over, at hans Faders mange urimelige Forba' traug Nædlogen hos hvo løse.

Efter alles Vinsebyrd — blandt andre Ingemanns — gjorde den alvorlige Opdragelse intet Skaar i Børnens Kærlighed til Forældrene; men den Ting gik det dog ud over: Fortroligheds- Bondesammen Ole Nygaard (født 1827) fortæller, at naar han og hans Søskende ventede Straf, lod de — ikke Forældrene om Eftergivelse af denne — men Vorherre, at han vilde mildne dem, saa at den ikke skulde blive dem for streng. At tale til Forældrene uden at være spurgt faldt ikke Børnene ind, aldrig sad de ned i Forældrenes Nærværelse, selv ikke naar de spiste, og aldrig brugte de det fortrolige du i Tilfælde. De ældre benyttede ogsaa en vis sive Tone over for de unge. Kontreadmiral Sneedorfs Moder tilsaaler i et Brev sin halvvoxe Søen "Kære Sneedorf". Hauchs Farbroder begynde at sige De til ham, saa snart han var bleven Student. Man maatte holde paa Formen, mente han, paa en Tid, da der var saa lidt Ærbødighed i Ungdommen. Der var dog altid saa megen Ærbødighed, at det hindrede Forstaaelsen. Mens Hauch (født 1791) endnu var Barn, bad hans Fader ham en Gang, da han havde straffet ham med Urette, højlidelig om Forladelse. Drengen var imidlertid saa overvældet af det usædvanlige i Situationen, at han ikke kunde sige et Ord, blot græde; og Faderen opfattede dette som sive Trods, hvilket endnu mange Aar efter synes at nagte den gamle Digtet. K. P. Paulsdan Müller (født 1805) huskede det som noget helt usædvanligt, at hans Moder — hans Moder! — en Gang, da han havde stukket sig paa et rustet Søm, havde taget ham paa Skædet og kærtegnet ham.

II.

Den Trang, som Børnene maatte paaalugge sig i Forældrenes Nærværelse, holdt de sig skadesløse for, naar de kom uden for deres Rækkevidde. Forældrene ansaa det ingenting for nødvendigt altid at vaaage over deres Børn. "Vi var," siger

Christine Sæborg

Kjøbmagergade 18
Salon for Frisering, Hovedbade og Haararbejde.
Telefon 19536.

Mynster, naar Forældrene var; i Selvskab og ved andre lignende Lejligheder, ganske overlodte til Tjenestefolkene." Steffens (født 1773) syntes heller ikke videre godt om, at Pigen i hans Hjem havde den Opgave at opsummen paa en røksede eller naar 3-4 af dem var saanede. Under midtre gode Forhold blev denne Opdragelse tit rent ud til Forsummelse. Præsten Junge (1798) fortæller saaledes, at han en Gang fandt en 11aarig Børndreng *Anders* i en *Crucis*. "Hans vakkere silbøge" før et mæster, *Anders* blev Moder kær; men han stuedes blot: Lad ham ligge, det er ikke første Gang. Blicher giver i Novellen "Ak, hvor forandret" et trist men ikke usandfærdigt Billede af en Fræstegard paa Landet, hvor Fædereren staar paa Møddingen, Moderen i Køkkenet, og Børnene fejter om, som de kan bestå.

Medaillen har dog ogsaa en anden Side: Tjenestefolkene følte den Gang langt mere Ansvaret for Børnene end nu og havde ofte en gavnlig Indflydelse paa dem. Grundtvig mindes jo saaledes med Rørelse den gamle Magdalen, som før man det troede, fra blister blev mild." Hammerich anfører som dem, der i den lidlige Ungdom havde paavirket ham ideelt, sin Moder, sin Berøvpige og Oehlenschläger. Under Trykket fra oven slattede Søskende sig ofte meget nær sammen. Brødrene Ørsted var et Eksempel paa et saadant varmt og inderligt Søskendevennskab.

Børnene blev selvhjulpne og nøjsomme. I det velhavende Hammerichs Hus havde de ikke andet Løstetøj, end hvad de selv forfærdigede, og ikke andre Lomme penge, end hvad de erhvervede sig at undvære Sukker i Te, de saakaldte Sukkerpenge, og som endnu midt i Aarhundredet var en Indtægtskilde for Børn. At man derved berøvede dem den væsentlige Næring ved Teen, tænkte man ikke paa. Fornejslærerne var heller ikke overdaasige. Juletræer saa man sjældent. General Holten (født 1817), opdraget ved Hoffet i Odense, kendte intet saadant. Hammerich havde kun set et ved en Fæst i den hermtilvæle Menighed. Professororderen Marie Reinhardt (f. 1819) blev derimod tillige med sine Søskende hvert Aar overrasket med et deligt Juletræ. Der var dog en karakteristisk Forskel mellem dette og Nutidens. Børnene fik ogsaa den Gang smukke Gaver, men ingen tænkte paa, at de kunde give noget tilbage. Den Frølske Tanke, at Børnens Vilje og Handkraft udvikles ved mange små Indvælsere i praktisk Arbejde, hører den nye Tid til. Det hed den

et intersektionelt potentiale til at fremhæve flere forskellige undertrykkende faktorer.

Sara Ahmed er en af de mest førende affektteoretikere. Inspireret af Judith Butlers performativtetsbegreb undersøger hun, hvad følelser performativt gør, og hvordan de forbinder subjekter og sociale strukturer med hinanden.⁵²

Ahmed gør i den forbindelse brug af begreberne figur og klistrethed. En figur er et symbolsk billede på en krop. Selv bruger hun “den fremmede” som eksempel på en figur.⁵³ Figurer konstrueres ved hjælp af følelsernes “evne” til at klistre sig til særlige kroppe. For at blive i Ahmeds analogi vil det sige, at en bestemt følelse som f.eks. frygt klistres til figuren “den fremmede”. Med andre ord associeres følelserne pga. deres klistrethed til figurens tilhørende kroppe.⁵⁴ Figuren baseres således på en forestilling, der ifølge Ahmed bygger på en affektiv vurdering, fordi “den fremmede” på forhånd genkendes som værende farlig.⁵⁵ Der går derfor en historie forud for figuren. Det kalder Ahmed for en kæde af associationer. Her er bestemte følelser og egenskaber allerede ufrivilligt påklistret figuren. På den måde forbindes figuren automatisk med disse. Det sker ved følelsernes evne til at bølge sidelæns og baglæns; de såkaldte metonymiske glidninger. Ved sidelæns glidninger forbindes nutidige referencer til figuren, og i baglæns glidninger knyttes historiske referencer til den.⁵⁶

To andre vigtige begreber fra Ahmed er cirkulation og merværdi, der er med til at intensivere følelsernes klistrethed. Med inspiration fra Karl Marx hævder Ahmed, at følelser fungerer som en form for kapital – en affektiv økonomi. Her produceres følelserne som en effekt af deres cirkulation mellem subjekter og objekter. En bevægelse, der skaber en affektiv merværdi. På den måde skabes en akkumulering af affektive værdier – jo mere cirkulation, jo mere affektive bliver de, og jo mere fremstår de som noget, der “indeholder” affekt.⁵⁷

Affektteorien fokuserer normalt på “klassiske” følelser som skam, frygt, vrede, kærlighed og glæde. Denne artikel vil derimod benytte mere abstrakte følelser så som omsorg og solidaritet, fordi kilderne ikke bestod af udtalte følelser – de skulle i stedet findes mellem linjerne. Selvom det har givet visse analyse-mæssige udfordringer, har det alligevel været givtigt at bruge de abstrakte følelser i en affektteoretisk sammenhæng, da kilderne derigennem ses ud fra en ny vinkel.

Forside af Dansk Kvindesamfunds blad Kvinden og Samfundet. Bladet begyndte at udkomme i 1885 og var diskussionsforum og talerør for kvindesagen. Annette Jensen var ansat som medredaktør fra oktober 1899 til maj 1900. Hendes opgave var at bringe arbejderklassens kvinder mere i fokus i bladets artikler.

Ingen søsterkrig

Med Dansk Kvindesamfunds lange historie har det været nødvendigt at afgrænse analysen til tre perioder. Disse defineres ud fra Annette Jensens korte tid som medredaktør på *Kvinden og Samfundet*. Jensen blev født i Udby og underviste som ung i håndarbejde på Rødkilde Højskole. Senere flyttede hun til København og arbejdede i starten som hjemmesyerske, hvis dårlige forhold ledte Jensen over i en 20 års lang agitation for kvinders vilkår – især i industrien. I 1899 blev hun ansat på *Kvinden og Samfundet*, hvor hun skulle skrive om arbejderkvindernes forhold. Efter fem måneder blev hun afskediget, men fortsatte med at udgive andre blade, bl.a. *Kvindernes eget Blad* og *Tjenestepigerens Blad*.⁵⁸

Den første analysedel dækker årene 1885-1899, hvor skæringspunkterne udgøres af *Kvinden og Samfundets* oprettelse og Annette Jensens tiltræden som medredaktør. Den næste periode omfatter Jensens tid på bladet. Den sidste periode går til 1910 og undersøger tiden efter Jensen. Analysen bliver på den baggrund tredelt; tiden før, under og efter Annette Jensen. Formålet med tredelingen er at se, hvordan fremstillingen af arbejderkvindene forandrede sig over tid.

1885-1899: Omsorg og solidaritet

I den første periode fremstilles arbejderkvindene primært gennem en omsorgsfølelse. En følelse, der fratager dem handlekraften. I stedet er det Dansk Kvindesamfunds medlemmer, der kan handle:

“... man træffer Mennesker, for hvem det er absolut umuligt at skaffe sig og sine de allerførste Livsforødheder, og som man ubetinget synes bør hjælpes og hjælpes strax, naar man er kommen til Kundskab om deres Forhold. [...] Vi beder indtrængende vore Venner tænke over Sagen og give os, hvad de kan, enten i Penge eller Madvarer, [...] der er sikkert mange andre og bedre Maader at hjælpe paa, [...] Men vi maa hjælpe strax.”⁵⁹

Citatet omhandler syerskernes forhold. Det er tydeligt, at forfatteren havde medlidenhed med deres ringe levevilkår, fordi hun ønskede at hjælpe dem hurtigst muligt. Selvom intentionen var god, fremstilles og karakteriseres syerskerne som passive gennem omsorgsfølelsen, fordi der skulle tages hånd om dem. På den måde klistres og associeres omsorgen til figuren arbejderkvinde. Fremstillingen fastholder desuden en magtrelation, hvor Dansk Kvindesamfunds medlemmer var øverst i hierarkiet.

Citatet kan dog også anskues på en anden måde, fordi der sker en indirekte sammenligning mellem syerskerne og foreningens medlemmer, der kun var i

stand til at hjælpe med mad og penge fra husholdningsregnskabet. Dette er et udtryk for, at de ikke havde nogen økonomiske rettigheder. Syerskerne stod i samme situation. På den måde fremhæves det, hvordan de begge var underlagt patriarkalske strukturer. Derigennem sker der en sidelæns glidning, der er med til at forbinde de to figurer til hinanden. Samtidig er citatet et udtryk for, hvordan syerskernes klasse-mæssige problemer blev beskrevet i bladet.

Også tjenestepigerne blev fremstillet gennem en lignende omsorgsfølelse. Det kommer bl.a. til udtryk i en artikel skrevet af Johanne Meyer i 1885:

“Den frigørende Lysstraale [...] maa kalde hende [tjenestepigen] ud af det fattige Kammer ind i den lyse, varme Stue, hvor Fader og Moder sidde, for at hun imellem Børnene kan faa lov at høre om det Sande og det Gode, som er Kraften i Menneskelivet.”⁶⁰

Tjenestepigen tildeltes her ikke nogen evne til at handle. Det var i stedet husmødrene, der skulle vise omsorg ved at inddrage dem i familien. Også her sker der en sidelæns glidning, fordi tjenestepigen sættes på niveau med familiens børn. På den måde konstrueres hun som en endnu mere hjælpeløs figur. Samlet set er der et ønske om at forbedre tjenestepigernes kår, men passiviteten ender med at underordne dem.

Med sin artikel startede Johanne Meyer en debat om tjenestepigernes forhold til husmødrene. Her skrev Astrid Stampe et indlæg, der argumenterede for mindre frihed til tjenestepigerne:

“... det gælder saa ogsaa om at hindre, at Tjænestepigesagen bringes ind i et galt Spor ved at Pigerne løsrives fra Hjemmene og fyldes med Mistænksomhed og Trods mod Husmødrene, så det gøres os Husmødre umuligt at virke for dem, selv med vor bedste Vilje!”⁶¹

Astrid Stampe udtrykker her en klar idé om husmødrenes forpligtigelse til at drage omsorg for tjenestepigerne. Noget, der umuliggjordes af for meget frihed. I denne fremstilling fastholdes klasseskellet mellem dem, hvilket Stampe uddyber med ordene:

“Det synes imidlertid, som om den Tanke i det hele oprører [modstanderne] [...], at Husmoderen skal være den overordnede i sit eget Hus. Det var ganske vist behageligt, om alle Mennesker kunde være uafhængige, men vil det Maal nogensinde kunne naas? Det er mig ikke muligt at tænke mig en Ordning af de Menneskelige Forhold, i hvilken der ikke fandtes Over- og Underordnede.”⁶²

Stampe kunne ikke se bort fra klasseforskellene, fordi hun skildrer tjenestepigerne som nogen, der altid ville være underordnet husmødrene. Klasse er dermed en allestedsværende faktor i dette tilfælde – også selvom det er i en noget mere traditionel form. Dette kommer til udtryk gennem følgende citat, hvor Stampe forklarer, hvorfor tjenestepigerne skulle fastholdes og værnes om:

“Nej, de [tjenestepigerne] falder fordi ingen værner om dem og støtter dem. Fra sin tidlige Ungdom overlades de til sig selv og kan ofte strejfe om på Gaden til langt ud på Natten, fordi Forholdet er blevet saa løst, at mange Husmødre ikke passer på, at de kommer i rette Tid Hjem. Og disse i forvejen altfor løse Forhold vil man gøre endnu løsere?”⁶³

Også her opretholdes et afhængighedsforhold mellem tjenestepige og husmoder. Mere interessant er det dog, at der sker en sidelæns glidning til de prostituerede, fordi Stampe henviser til faren ved, at tjenestepigerne strejfer om på gaden. På den måde forbindes tjenestepigerne med de prostitueredes karaktertræk; usædeligheden. I samtiden blev de to i øvrigt tit forbundet med hinanden, fordi flere tjenestepiger angiveligt søgte dertil.⁶⁴ Overordnet fremstilles tjenestepigerne som nogen, der ikke kunne varetage sig selv. Husmødrene skulle derfor påtage sig den rolle og våge over dem.

De to foregående artikler skrevet af Meyer og Stampe skabte røre i *Kvinden og Samfundet*, og mange medlemmer blandede sig i debatten. En af disse var Kristiane Iversen. Hun argumenterede kraftigt for mere frihed til tjenestepigerne.⁶⁵ Læg især mærke til den solidariske fremstilling:

“... jeg har [...] længe undret mig over, at Kvindesagens Forkæmpere ikke tog dette Spørgsmaal [tjenestepigernes forhold] op til Behandling, saa meget mere som vi Kvinder i denne Sag have vor fulde Del af Uretten og ere med til Undertrykkelsen, saa vi altsaa her ikke skulle fordre vor Ret, men give den til andre, der ikke ere saaledes stillede, at de – som vi – selv kunne forlange den.”⁶⁶

Iversens solidaritet kommer til udtryk ved glæden over, at tjenestepigernes forhold diskuteredes – særligt fordi foreningens medlemmer selv var kilden til problemet. Tjenestepigerne fratages derfor enhver form for skyld. Det er samtidig interessant, hvordan undertrykkelsen kritiseredes, fordi artiklen således var et forsøg på at udviske klasseskellet gennem solidariteten, fordi skylden netop placeres hos husmødrene. Denne skildring er derfor et eksempel på, hvordan arbejderkvindernes klasse-mæssige problemer blev opfattet som vigtige.

I 1890 skrev Fernando Linderberg et indlæg, der kritiserede Dansk Kvindesamfund for ikke at kæmpe for de fattige mænd.⁶⁷ Redaktionen svarede på denne kritik. Det mest interessante ved deres svar er, hvordan solidariteten med arbejderkvinderne går gennem kønnet:

“Men hvad der forekommer os unødvendigt, er det: at arbejdende Kvinder, fordi de er Kvinder er dømt til at være endnu meget fattigere end arbejdende Mænd, og det ønsker vi at bøde paa.”⁶⁸

Kvindekønnet er her en vigtig del af fremstillingen, fordi det sammen med arbejderkvindernes klasse opfattes som årsagen til deres større fattigdom. Dansk Kvindesamfund forholder sig dermed solidariske med arbejderkvinderne og vil gerne have dem med i kampen for ligestilling; fordi de er kvinder. Dermed ikke sagt, at de skildrer arbejderkvinderne og deres egne problemer som ligeværdige. Nej, de fremhæver, hvordan arbejderkvinderne er dobbelt-undertrykt qua deres køn og klasse. Den solidariske fremstilling har desuden til formål at afhjælpe arbejderkvinderne med deres klassemæssige udfordringer – i dette tilfælde deres dårligere betaling i forhold til deres mandlige kollegaer. Noget, der skulle ske gennem uddannelse og bedre adgang til erhverv. Foreningen var bevidst om, at dette ikke ville hjælpe dem ud af fattigdommen. De har derfor en stor social forståelse, fordi de kan se problemets kompleksitet. Sagt med andre ord, er de klar over arbejderkvindernes særlige klasserelaterede udfordringer.

De tidligere citater om tjenestepigerne har vist, hvordan foreningens medlemmer havde en blandet fremstilling af dem. Redaktionen selv skildrer dem dog noget mere enslydende med en solidarisk undertone. Dette kommer bl.a. til udtryk gennem et svar på et anonymt medlems kritik. Under pseudonymet Landsbykonen kritiseredes tjenestepigerne for ikke at besidde omhu og omsorg. Deres forhold skulle derfor ikke forbedres, fordi de selv var skyld i deres situation.⁶⁹ Selvom de fleste medlemmer ikke var enige,⁷⁰ kom der en række samstemmende artikler med Landsbykonens.⁷¹ Redaktionen endte med at svare følgende på kritikken:

“Hvad der fattes, er Forstaaelsen af, Sandsen for det fælles menneskelige som stærkere end alle Standsmodsætninger. Fællesskab i religiøs Følelse kan bidrage til at slaa Bro her, demokratisk Tankegang ligeledes, men – som sagt – Reglen er endnu, at Forholdet imellem Herskab og Tyende bestemmes af Standsmodsætninger, og saa længe dette er Tilfældet, er det for tidligt at sige: Stands! [...] Standses Forhandlingen, betyder det kun, at Tingene blive ved at gaa den samme skjæve Gang.”⁷²

Jutta Bojsen-Møller (1837-1927) var forkvinde for Dansk Kvindesamfund fra 1894-1910. Hun var gennem årene meget aktiv i den grundtvigianske højskolebevægelse og var med til at oprette flere højskoler. Hun blev en stærk forkvinde for Dansk Kvindesamfund, hvor udbredelsen af foreningen og dens budskab til hele Danmark havde høj prioritet. I hendes tid som leder blev der oprettet mere 100 foreninger rundt om i landet. Hun var også meget aktiv i kampen for kvinders valgret, som dansk Kvindesamfund endelig satte på programmet i 1906.

Som det fremgår heraf, var det ifølge foreningen et stort problem, at klasseforskelle stod i vejen for et bedre forhold mellem herskab og tjenestefolk. Dette er ydermere et udtryk for, hvordan redaktionen gennem den solidariske fremstilling forsøger at udjævne klasseskellet mellem dem, fordi der lægges vægt på det fælles menneskelige fremfor deres klasseforskelle. De taler således for en solidaritetsfølelse på tværs af klasserne.

1899-1900: Kønnen solidaritet og selvstændighed

Denne analysedel vil undersøge, om fremstillingen forandrede sig i tiden under Annette Jensen, der som nævnt blev ansat til at skrive om arbejderkvindernes forhold.

Annette Jensens første bidrag som medredaktør er et eksempel på det, jeg vælger at kalde kønnet solidaritet. Jensen skriver:

“Aldrig vil der lægges Hindringer i Vejen for Kvinders Kærlighedsgerninger, aldrig vil Overklassens Kvinder kunne hindres i at antage sig deres arbejdende Søstres Sag, aldrig, haabe vi, vil der heller blandt et Samfunds Kvinder kunne tænkes en Søsterkrig [...] det maa lykkes os at bygge Bro over de dybe Kløfter, at komme dem i Møde, der trænger.”⁷³

Citatet omhandler bladets nye retning. I tiden før Jensen havde der været anslag til en solidaritet mellem medlemmerne og arbejderkvinderne, der også byggede på kvindekønnet. Forskellen er dog her en mere udtalt solidarisk fremstilling, hvor arbejderkvinderne fremstilles som medsøstre, der af kærlighed bindes sammen med overklassens kvinder.⁷⁴ Denne kærlighed til andre kvinder var ifølge Jensen så stærk, at overklassen uden problemer kunne forenes med arbejderkvinderne, hvorved de kunne undgå en “søsterkrig”. Den solidariske skildring er på den måde medvirkende til, at arbejderkvindefiguren forbindes med overklassekvinderne, fordi kærligheden placeres i dem begge. Af den årsag fremstår arbejderkvinderne som ligeværdige individer, hvorved et bindeled nemmere kunne etableres. Dette kunne kun lade sig gøre gennem deres fælles køn. Jeg vælger derfor at kalde det for en kønnet solidaritet, fordi deres fælles køn udlignede forskellene. Her er det dog vigtigt at fremhæve, hvordan der ikke ses bort fra klasseforskellene, fordi det påpeges, hvordan overklassens kvinder skulle være bevidste om deres arbejdende søstres sag, i stedet for at stå i vejen for den. Formålet med den kønnede solidaritet var derfor at inddrage arbejderkvinderne i bevægelsen samt at gøre medlemmerne opmærksomme på deres dårligere forhold.

Samtidig skildres arbejderkvinderne som nogen, der med tiden skulle være med i foreningen og på lige fod skulle kæmpe for den samme sag – uligestillingen med manden: “Vi har det Haab, at vi skal blive mange om Arbejdet, at Landets alvorlige Kvinder skal kunne samles om samme Opgave.”⁷⁵

I dette citat fremstår arbejderkvinderne som ligeværdige allierede. Dette ligeværd etableres igen gennem deres fælles køn, hvorved arbejderkvinderne alene af den årsag skildres som værdige kampfæller. Dette hænger formentlig sammen med den traditionelle skellen mellem offentlig og privat sfære. Både arbejderkvinderne og Dansk Kvindesamfunds medlemmer havde gennem deres køn det tilfælles, at de hørte til den private sfære og derfor ikke havde nogen rettigheder i den offentlige sfære.⁷⁶ Dansk Kvindesamfund så således, hvordan kvinderne kunne samles i én fælles front, hvorfra de sammen kunne kæmpe sig ud af den private sfære.

Der er dog en snert af omsorg med arbejderkvinderne, fordi foreningen skulle komme dem i møde og ikke omvendt. Det er således værd at bemærke, hvordan den kønnede solidaritet i nogle tilfælde går fra overklassen og ned til arbejderkvinderne. Dette kan skyldes, at den førømtalte omsorg spiller et puds. Fordi omsorgen tidligere klistredes til arbejderkvindefiguren, kommer den her til syne igen. Jeg vil dog argumentere for, at den kønnede solidaritet primært skal ses som et udtryk for en inddragelse af arbejderkvinderne i foreningens kamp såvel som bevidsthed om deres kår, fordi de skildres som ligeværdige allierede og er derved ikke blot passive i kampen.

Man kan dog have den indvending, at det i virkeligheden handler om overklassens egne mål. På dette tidspunkt stod Dansk Kvindesamfund midt i en problemfyldt tid. Foreningen kunne ikke skaffe medlemmer og havde derfor ikke stor gennemslagskraft.⁷⁷ Ved at fremstille arbejderkvinderne på denne måde kunne stagneringsproblemet måske løses. Jeg vil dog argumentere for, at sagen er en anden. De to forrige citater er begge et udtryk for, hvordan der skete et skift i fremstillingen af arbejderkvinderne. For det første omtales de som medsøstre, og for det andet skildres de som langt mere selvstændige og ligeværdige i forhold til tiden før Annette Jensen, fordi der er et ønske om at arbejde sammen med dem.

I forlængelse heraf skrev Annette Jensens medredaktør Marie Anholm følgende begrundelse for inddragelsen af arbejderkvinderne:

“... i vor Kamp for Lys og Udvikling har vi ikke taget de brede Lag med; [...] Og dog er vor Skyld til dem ikke ringe. Thi det er aldeles sikkert, at Storindustrien, som har løftet Byrden fra Kvinden i de øverste Samfundsklasser og dermed muliggjort hendes Frigørelse, lagde den blot meget tungere paa Skulderen af Underklassens Kvinder. [...] Og tillige – selv uden disse er det ikke Ligestillelse, thi Kvinden har faaet Fabriksarbejdet som et Plus til Hjemmets Arbejde.”⁷⁸

Gennem denne skildring kan man argumentere for, at de ledende skikkelser i Dansk Kvindesamfund fremstillede sig selv som nogen, der ikke kæmpede arbejderkvindernes sag for egen vindings skyld. Dette bekræftes gennem Marie Anholms fremstilling af arbejderkvinderne. Her forholder hun sig solidarisk med dem, fordi hun placerer skylden for arbejderkvindernes undertrykkelse hos foreningen selv. I deres iver for at opnå ligestilling, har de glemt arbejderkvinderne, og opfordrer nu foreningens medlemmer til “at antage sig deres arbejdende Søstres Sag”.⁷⁹ Derudover er deres frigørelse ydermere blevet umuliggjort af dobbeltarbejdet i hjemmet og på fabrikkerne, der er afledt af industrialiseringen. På den måde fremstilles arbejderkvinderne

igen gennem en kønnet solidaritet og vigtigst af alt fratages de for deres del af "skylden".

Det var ikke alle foreningens medlemmer, der tog godt imod *Kvinden og Samfundets* nye linje. I kølvandet på Annette Jensens ansættelse opstod debatten "dame"- eller "kvindesag". Den gik i al sin enkelthed ud på, om foreningen skulle kæmpe for alle kvinder eller blot dem selv? Debatten er desuden et udtryk for, om arbejderkvinderne blev opfattet som selvstændige eller ej.

Startskuddet lød med en artikel af Astrid Stampe, hvori hun argumenterede for, at Dansk Kvindesamfund siden begyndelsen havde påtaget sig arbejderkvindernes sag, fordi de på grund af deres undertrykkelse ikke selv var i stand til det.⁸⁰ Dermed videreførte hun en fremstilling af arbejderkvinden som én, der havde brug for omsorg og derfor ikke kunne kæmpe selv.

I bladets næste nummer skrev Annette Jensen et modsvar til Stampe, hvori hun beskyldte foreningen for ikke at have gjort nok for arbejderkvinderne. Jensen hævdede i stedet, at arbejderkvinderne selv havde æren for deres sejr:

"Gang paa Gang har „Smaakaarsfolk" blandt Kvinderne været stillet paa Prøve, om Fællesfølelsen var stærk nok til at hævde deres formentlige Ret – og Gang paa Gang har de bestaaet Prøven og derved bevist, at de havde Retten paa deres Side. Flere Strejker er sejrrikt gennemførte, hvorved Tusinder af Kvinder har faaet deres Kaar forbedret."⁸¹

Arbejderkvinderne har ifølge Jensen opnået deres sejr gennem solidaritet på grund af deres organisering. Ved at fremstille dem på denne måde viser Jensen, hvordan arbejderkvinderne er i stand til at føle solidaritet med hinanden. Dermed sker der en cirkulering af solidariteten, hvorved den styrkes. Arbejderkvinderne fremstår således som nogen, der ikke har problemer med at være solidariske, stå sammen og kæmpe en fælles kamp. Derved skildres de igen som nogen, der er værdige til at deltage i foreningens kamp. Der sker derfor endnu en cirkulering af den tidligere beskrivelse af arbejderkvinderne som allierede i kampen. Jensen skildrede dermed foreningens medlemmer som passive overfor arbejderkvinderne i denne henseende.

Der er dog også eksempler på, at Jensen fremstiller arbejderkvinderne som passive gennem en omsorgsfølelse:

"Er det virkelig den „halve Menneskehed", Kampen gælder, saa kan de arbejdende Kvinders Ti-Tusinder vitterlig endnu mindre overlades til sig selv – lige som hvad der hidtil fra anden Side er forsøgt for at hjælpe dem, bliver endnu mindre „nok" end under nogen som helst anden Forudsætning."⁸²

I dette citat fremstilles arbejderkvinderne som nogen, der ikke kan overlades til sig selv og skal have hjælp. Jensens fremstilling af arbejderkvinderne er dermed ambivalent, fordi hun både skildrer dem som selvstændige og afhængige af andres hjælp. Dette kan forklares ved, at arbejderkvindefiguren påklistedes med et væld af forskelligrettede følelser og karaktertræk. Disse påvirker uløseligt enhver fremstilling af arbejderkvinderne, på grund af deres association til dem.

En række medlemmer reagerede prompte på Jensens kritik.⁸³ De mente, at foreningen ikke skulle fokusere på arbejderkvinderne alene, fordi kvinder generelt stod overfor et fælles problem, hvor klasse ifølge dem ikke spillede nogen rolle.⁸⁴ Jensens fremstilling af arbejderkvinderne var derfor ikke på linje med alle foreningens medlemmer. Der er dog eksempler på en række artikler, der bifaldt Jensens kritik af Dansk Kvindesamfunds manglende fokus på klasse.⁸⁵ Den klassemæssige kontrovers kan samlet set forklares ud fra arbejderkvindefigurens kompleksitet.

Man støder dog også på sekvenser i Jensens artikler, hvor hun ikke forholder sig lige solidarisk overfor alle arbejderkvinder:

“Kun de dygtige, flinke Piger vil der i denne Redegørelse for Kvinders Arbejdskaar blive henvist til. Den utro, lade og uvederhæftige Kvinde tager vi i intet som helst Tilfælde i Forsvar, men tror ganske vist, at de første, – heldigvis, er i langt overvejende Majoritet.”⁸⁶

Selvom hun påstod, at der fandtes flest dygtige og flinke arbejderkvinder, ender Jensen med at skelne mellem “gode” og “dårlige” kvinder fra arbejderklassen. Med andre ord er hun selv med til at opretholde de fordomme, der blev rettet mod arbejderkvinderne.

1900-1910: Kønnen solidaritet i nye klæder og mistro til tjenestepigerne

Efter fem måneder var Annette Jensen uden varsel ikke længere opført som medredaktør, da *Kvinden og Samfundet* udkom den 1. maj 1900.⁸⁷ Selvom hun besad posten i kort tid, vil denne analysedel undersøge, om hun alligevel satte sine spor i måden at fremstille arbejderkvinderne på.

Der er tydelige tegn på, at den kønnede solidaritet fortsatte. Der skete dog den forandring, at henvendelsesformen primært var rettet væk fra arbejderkvinderne – i stedet rettede Dansk Kvindesamfunds medlemmer blikket på, hvad de selv kunne gøre:

“Vi lykkeligere stillede Kvinder kan gøre meget for at forbedre vore arbejdende Søstres Kaar. Vi kan hjælpe dem at organisere sig; vi kan arbejde paa i vor egen Klasse at borttrydde Uviljen imod Organisationen, og vi kan ved at

betale alt Arbejde ordentligt, hjælpe dem ganske uhyre meget i deres i Reglen svære Eksistenskamp.”⁸⁸

Arbejderkvinderne tildeles ikke nogen handleevne i citatet. Dette kan dog skyldes Annette Jensens førømtalte skildring af dem som selvstændige, hvorved de opfattedes som nogen, der bedst selv kunne varetage deres egne interesser. Derfor stiller forfatteren måske skarpt på, hvad foreningens medlemmer selv kunne gøre. Jeg vil således argumentere for, at arbejderkvinderne fortsat skildres gennem en kønnet solidaritet, fordi de omtales som: “vore arbejdende Søstre”. Samtidig forstod forfatteren, hvordan overklassen holder arbejderkvinderne nede. Hun vil derfor komme uviljen mod deres organisering til livs. Denne uvilje henviser utvivlsomt til overklassens frygt for socialisme og revolution.⁸⁹ Dette kan desuden ses som et udtryk for, hvordan frygten fjernes fra arbejderkvindernes organisering.

Et andet eksempel på den kønnede solidaritet ses i følgende citat omhandlende syerskernes dårlige forhold:

“Kvinder er Kvinder nærmest, det er derfor først og fremmest Kvinders Pligt at søge at hjælpe overalt, hvor vi ser Samfundet handle ilde med andre Kvinder, i alt Fald maa vi nødig gaa i Spidsen for det mishandlende Samfund, men i Tankeløshed og Uvidenhed gør vi det desværre til Tider.”⁹⁰

Som i forrige eksempel henvender dette citat sig til foreningens medlemmer. Alligevel er der ingen tvivl om, at det fælles køn tildeles stor betydning, fordi det ifølge forfatteren er kvinders pligt at hjælpe andre kvinder i nød. Samtidig tillægges syerskernes klasse-mæssige problemer en væsentlig betydning. Dette udtrykkes ved, at overklassens kvinder ifølge forfatteren til tider går i spidsen for det mishandlende samfund. Sagt med andre ord ønsker forfatteren at gøre op med denne undertrykkelse. Samlet set fremstilles syerskerne gennem en kønnet solidaritet, der har til formål at forbedre deres forhold.

I 1900 afholdte Københavns Tjenestepigeforening et møde i anledning af en “hemmelig husmoderforening”, hvis hensigt angiveligt var at modvirke tjenestepigeforeningens arbejde. Efter at have bragt mødereferatet kom redaktionen af *Kvinden og Samfundet* med følgende kommentar:

“Vi vægrer os saa længe som mulig ved at tro, at Husmødrene kunne have i Sinde at besvare Pigernes loyale Fremtræden paa saa lav en Maade; thi det maa fastslaas for Bevidstheden, at det vilde være utilstedeligt at sætte en hemmelig Organisation imod en aaben. [...] Men som sagt, vi haaber endnu, at det mærkelige Brev er en Mystifikation.”⁹¹

Tjenestepigerne italesættes her som loyale, og desuden beskrives det som lavt og utilstadeligt af husmødrene, hvis de i det skjulte gik imod en åben organisation. På trods af denne delvise afstandtagen fremstilles tjenestepigeforeningen med mistro, fordi redaktionen forholder sig afventende i troen på, at husmødrene ikke kunne finde på at gøre dette. På den måde lyttede de ikke til tjenestepigeforeningens egen udlægning, hvilket står i modsætning til tiden med Annette Jensen, hvor der blev lyttet til arbejderkvindernes egen holdning.⁹²

Mistroen til tjenestepigeforeningen er med til at fremstille dem som nogen, man ikke skal stole på. En fremstilling, der muligvis havde negative konsekvenser for tjenestepigeforeningens medlemsrekruttering. Størstedelen af Dansk Kvindesamfunds medlemmer havde selv tjenestepiger, der måske forhindredes i at melde sig ind i foreningen på grund af denne mistro. Dette var et reelt problem for Københavns Tjenestepigeforening, hvor mange husmødre afholdt deres tjenestepiger fra at melde sig ind.⁹³

Der er eksempler på, at mistroen til tjenestepigeforeningen smittede af på periodens øvrige fremstilling af tjenestepigerne. Dette kommer til udtryk i følgende citat, hvor en tjenestepige delvist fik skylden for en families nedtur:

“Uden at være just et Ideal af et Hjem var det dog et godt, hyggeligt Hjem. Manden lagde alle sine Evner i dette Hjem og han havde megen Sans for Hjemmets Hygge. [...] Efter 14-15 Aars Ægteskab kom Fristelsen der i Huset i Skikkelse af en køn Tjenestepige og Manden faldt aldeles – haabløst – for denne Fristelse. Det var frygteligt at se, hvordan Hjemmet opløstes.”⁹⁴

Her kommer den samme mistro til tjenestepigerne til udtryk. I dette tilfælde beskyldtes hun for at være en fristelse, der ødelagde et godt og hyggeligt hjem. At ordet fristelse nævnes hænger desuden sammen med, at tjenestepigerne som tidligere nævnt skildredes som usædelige. Som i et andet og tidligere eksempel fra min analyse sker der dermed en sidelæns glidning til prostitutionen, hvor flere tjenestepiger havnede. Manden i citatet bar også en del skylden, men det fremstilles som om, at hjemmets opløsning ikke var sket uden tjenestepigens indtog i hjemmet. Derved klistres mistroen til tjenestepigerne, fordi de associeredes med usædeligheden.

Der er også eksempler på mere blandede skildringer af tjenestepigerne, hvor både mistro, selvstændighed og værdighed skinner igennem. Anna Hansen besøgte Københavns Tjenestepigeforenings skole på vegne af Dansk Kvindesamfund. Hun havde en stor sympati for tjenestepigernes dårlige forhold, hvorfor hun beskrev foreningen i rosende vendinger. På trods heraf kan man mellem linjerne spore en grad af mistro til tjenestepigerne:

“Det var en Fornøjelse at se de to lange Rækker af Elever langs Bordene, de læste Folkeviser, [...], og de viste en Interesse, som jeg maa tilstaa, jeg egentlig ikke havde ventet. Bagefter havde de Diktat; jeg kiggede i deres Bøger, [...] til min Overraskelse skrev mange af dem godt, til Trods for, at der jo dog var gaaet nogle Aar, siden deres Skoleundervisning var holdt op.”⁹⁵

Her udtrykker Hansen en undren over tjenestepigernes læse- og skrivefærdigheder. Denne kan komme fra den føromtalte mistro, der er blevet klistret tjenestepigefiguren, som derved har påvirket Hansens forventninger til dem. På trods af mistroen er hendes skildring med til at fremstille tjenestepigerne som dydige og kloge. Derved er hun samtidig med til at fjerne mistroen fra tjenestepigerne. Hansen slutter sin artikel af med følgende ord:

“De [Københavns Tjenestepigeforening] vil gøre dem til dygtigere Mennesker, og derigennem til bedre Borgere med større Sans for, men tillige med større Ret til at stille deres Krav som Arbejdere i vort Samfund; bør vi ikke alle ønske dem Held i deres Bestræbelser?”⁹⁶

Valby-familie med deres tjenestepige i begyndelsen af 1900-tallet. I disse år var der en debat i Kvinden og Samfundet om tjenestepigernes rolle i familierne. Debatten rummede både støtte og velvilje og mistro mod tjenestepigerne. Københavns Tjenestepigeforening, oprettet i 1899, tog kampen op for tjenestepigerne. (foto, N.M. Mathiesen)

Her skildres tjenestepigeforeningen som viljestærk, fordi den vil gøre tjenestepigerne i stand til at klare sig selv. Hansen ender således med at vende mistro til respekt.

Konklusion

Som tidligere nævnt er Dansk Kvindesamfund blevet betegnet som en "overklasseforening", der kun var interesseret i at kæmpe for kvinder i deres "egen klasse". Den tidligere forskning fra 1970'erne har således fokuseret på klasseforskellene fremfor lighederne i forholdet mellem arbejderkvinderne og foreningens medlemmer. På den måde gravedes klassekløften mellem dem dybere, end den var, hvilket tilslørede det faktiske klassesyn blandt foreningernes medlemmer.

Marilyn J. Boxer forklarede som tidligere nævnt, hvordan man kunne gøre op med denne klassefiksering ved at skabe en ny historie om feminismen, der ikke bygger på antagelser om formodede klasseinteresser eller fortidens socialistiske politik. Gennem analysen har jeg fulgt Boxers råd ved ikke kun at fokusere på forskellene. Jeg vil derfor stille kraftigt spørgsmålstegn ved den påståede sammenhæng mellem Dansk Kvindesamfunds kassetilhørsforhold og deres forhold til arbejderkvinderne.

Men hvor efterlader det os?

Jeg vil argumentere for, at man ikke bør se isoleret på klasse, da man derigennem let kommer til at fokusere på forskelle fremfor ligheder. Det betyder ikke, at man skal se bort fra klasse, da klasse uden tvivl spillede en afgørende rolle i forholdet mellem arbejderkvinderne og Dansk Kvindesamfunds medlemmer. Men det er efter min mening ikke muligt at lave en klassisk klasseanalyse, når det kommer til feminismens første bølge i Danmark. I stedet er man nødsaget til at inddrage andre identitetsmarkører; i dette tilfælde køn, og rette blikket mod skæringspunkterne mellem køn og klasse. På den måde opstår en række nye fortolkningsmuligheder.

Gennem min analyse har jeg således påvist, hvordan Dansk Kvindesamfunds forhold til arbejderkvinderne ikke kan ses gennem et sort/hvidt filter. Med udgangspunkt i affektteorien vil jeg derimod argumentere for, at fremstillingen er mere nuanceret. En fremstilling, der tilskriver arbejderkvinderne en større plads i foreningens arbejde end hidtil antaget. En fremstilling, der forsøgte at ændre på arbejderkvindernes klasse-mæssige udfordringer. En fremstilling, der forsøgte at forene dem og bygge bro over deres klassekløfter.

Jeg vil i den sammenhæng særligt fremhæve den kønnede solidaritet som et eksempel på, hvor vigtigt det er at inddrage andre identitetsmarkører end klasse. I tilfældet med Dansk Kvindesamfund og arbejderkvinderne viste det

sig, at kønnet i høj grad var med til at forene de to grupper samt sætte fokus på arbejderkvindernes særlige udfordringer. Klasseskellet var derfor ikke så skarpt, som 1970'ernes forskning påpegede. Kilder taler derimod for, at foreningens medlemmer havde en klar idé om arbejderkvindernes særlige undertrykkelse. En undertrykkelse, de selv var medskyldige i – hvilket de langt fra lagde skjul på.

Som analysen også viser, var fremstillingen ikke altid af positiv karakter. Nej, arbejderkvinderne blev også skildret gennem mere negative følelser som f.eks. omsorgen, og nogle gange optrådte modsatrettede følelser i samme artikel. På den måde blev arbejderkvinderne skildret på en kompleks måde, der var med til at skabe en broget figur, hvor mange følelser af forskellige karakter associeredes med dem.

Lige meget, hvordan man vender og drejer det, har Dansk Kvindesamfund aldrig været en "overklasseforening". Medlemmerne stod tværtimod arbejderkvinderne nærmere, end man skulle have troet. Vi er derfor nødt til at redefinere vores forståelse af feminismens første bølge i Danmark.

Noter

1. Denne artikel bygger på mit speciale "*Kvinder er Kvinder nærmest*": *Dansk Kvindesamfunds fremstilling af arbejderkvindernes; 1885-1910*, der kan findes frit tilgængeligt i Det Kongelige Biblioteks søgesystem.
2. Birte Borch et al.: *Kvinder i opbrud: en kildesamling om land- og bykvinder i arbejde og forening omkring år 1900*, Gyldendal 1982, s. 107-108.
3. Tinne Vammen: *Rent og urent: hovedstadens piger og fruer 1880-1920*, Gyldendals Bogklub 1988, s. 127.
4. Jytte Larsen: "Kvindevalgret, kvindebevægelse og politiske partier", *Historisk Tidsskrift*, 92, 4, 2013, s. 530-531.
5. Gyrithe Lemche: *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar: Med Tilleg 1912-1918*, 2. udgave, Gyldendal 1939, s. 29.
6. *Ibid.*, s. 79-80.
7. Aagot Lading: *Dansk Kvindesamfunds Arbejde gennem 25 Aar*, Gyldendal 1939, s. 6.
8. *Ibid.*, s. 185-188.
9. *Ibid.*, s. 256-257.
10. Birgit Busch: "Den Danske Kvindesags Historie indtil Opnåelsen af den Politiske Valgret" i Ellen Strange Petersen (red.): *Kvinderne og Valgretten*, J.H. Schultz Forlag 1965, s. 45.
11. *Ibid.*, s. 74.
12. Eva Hemmer Hansen: *Blåstrømper, rødstrømper, uldstrømper: Dansk Kvindesamfunds historie i 100 år*, Grevas 1970, s. 35.
13. *Ibid.*, s. 21.
14. Agnete Rasmussen: *Dansk Kvindesamfund og sædelighedsfejden 1887*, GMT 1972, s. 10-11.
15. *Ibid.*, s. 43.
16. *Ibid.*, s. 55.

17. Ibid., s. 62-63.
18. Nina Bisgaard: *Kvindevalgretskampen 1870-1898*, N.P. 1975, s. 8-10.
19. Ibid., s. 22-23.
20. Rie Holm: *Dansk Kvindesamfund i Odense 1890-1900: et studie i sammenhængen mellem livsvilkår og kvindebevidsthed*, Odense Universitetsforlag 1981, s. 252-254.
21. Ibid., s. 255-256.
22. Lis Højgaard: *Bidrag til den danske kvindebevægelses historie 1870-1900*, Akademisk Forlag 1977, s. 8-14.
23. Ibid., s. 38.
24. Ibid., s. 24-25.
25. Ibid., s. 51.
26. Ibid., s. 40-41.
27. Ibid., s. 109-110.
28. Anette Borchhorst: "Kvindeinteresser og Konflikter", *Nyt Forum for Kvindeforskning*, 3, 1989, s. 8.
29. Elisabeth Andersen: *Fejekost og stemmeret*, Hernovs Forlag 1988, s. 56.
30. Ibid., s. 32.
31. Lisbeth Holck Jensen: *Kvindebevægelsen og de svenske tjenestepiger i Danmark*, Farums Arkiver & Museer 2001, s. 4-5.
32. Ibid., s. 25-27.
33. Ibid., s. 31.
34. Jytte Larsen: *Også andre hensyn: dansk ligestillingshistorie 1849-1915*, bd. 1, Aarhus Universitetsforlag 2010, s. 143-145 & 157.
35. Jytte Larsen: *Også andre hensyn: dansk ligestillingshistorie 1915-1953*, bd. 2, Aarhus Universitetsforlag 2010, s. 15.
36. Anette Eklund Hansen og Jytte Nielsen: "Kvinder på tværs af klasser" i Anette Borchhorst og Drude Dahlerup (red.): *Før og efter stemmeretten: køn, demokrati og velfærd*, Frydenlund Academic 2015, s. 85-87.
37. Ibid., s. 91-92.
38. Ibid., s. 83.
39. Ibid., s. 90-91.
40. Ibid., s. 102.
41. Ibid., s. 99-100.
42. Marilyn J. Boxer: "Rethinking the Socialist Construction and International Career of the Concept 'Bourgeois Feminism'", *The American historical review*, 112, 1, 2007, s.134-135.
43. Ibid., s. 140-141.
44. Ibid., s. 150.
45. Ibid., s. 145.
46. Ibid., s. 136.
47. Ibid., s. 157-158.
48. Ibid., s. 132-133.
49. Ibid., s. 155-156.
50. <https://www.kvinfo.dk/side/444/?action=5&publikationid=1> (sidst besøgt d. 13.09.2022).
51. Lene Bull Christiansen, Bolette Frydendahl og Christina Hee Pedersen: "Vendinger mod affekt og følelser", *Kvinder, Køn & Forskning*, 3-4, 2013, s. 3.
52. Mons Bissenbakker og Michael Nebeling: "En følelsernes grammatik og politik" i Sara Ahmed: *Et uheldigt arkiv. Udvalgte tekster*, Forlaget Nemo 2020, s. 14.
53. Sara Ahmed: "I selskab med "de fremmede"" i Ahmed 2020, op.cit., s. 9.
54. Sara Ahmed: "Affektive økonomier" i Ahmed 2020, op.cit., s. 27.
55. Ahmed: "I selskab med "de fremmede"" i Ahmed 2020, op.cit., s. 10.

56. Ahmed: "Affektive økonomier", Ahmed 2020, op.cit., s. 28.
57. Ibid., s. 28-29.
58. Kragelund, Minna: <https://www.kvinfo.dk/side/597/bio/846/origin/170/> (sidst besøgt d. 13.09.2022).
59. E.G.: "Nød", *Kvinden og Samfundet*, 2, 1892, s. 25-26.
60. Johanne Meyer: "Tjenestepigerne og Kvindesagen", *Kvinden og Samfundet*, 6, 1885, s. 119.
61. Astrid Stampe: "Tjenestepigernes Stilling", *Kvinden og Samfundet*, 8, 1885, s. 169.
62. Ibid., s. 166.
63. Ibid., s. 168.
64. Vammen 1988, op.cit., s. 172.
65. Kristiane Iversen: "Tjenestepigerne og Kvindesagen", *Kvinden og Samfundet*, 7, 1885, s. 132.
66. Ibid., s. 129.
67. Fernando Linderberg: "Kvindernes Erhvervsret og de sociale Forhold", *Kvinden og Samfundet*, 2, 1890, s. 59-60.
68. Red.: "Svar til Fernando Linderberg", *Kvinden og Samfundet*, 3, 1890, s. 85.
69. Landsbykonen: "Et Nødraab fra en Husmoder paa Landet", *Kvinden og Samfundet*, 6, 1888, s. 161-162.
70. Se eksempelvis: M.A.S. Lund: "Til en Husmoder paa Landet", *Kvinden og Samfundet*, 7, 1888, s. 192-194.
71. Se eksempelvis: Ukendt: "Yderligere Gjensvar til en Landsbykone", *Kvinden og Samfundet*, 7, 1888; V. Brücker: "Stands!", *Kvinden og Samfundet*, 8, 1888; R.: "Om Tjenestepigens Adgang til Familien", *Kvinden og Samfundet*, 9, 1888.
72. Red.: "Stands!", *Kvinden og Samfundet*, 8, 1888, s. 226.
73. Red.: "Kvinden og Samfundet", *Kvinden og Samfundet*, 10, 1899, s. 169.
74. Denne skildring optræder også hos menige medlemmer. Se f.eks.: Andrea Nielsen: "Til Redaktionen!", *Kvinden og Samfundet*, 11, 1899, s. 173.
75. Red.: "Kvinden og Samfundet", *Kvinden og Samfundet*, 10, 1899, s. 169.
76. Vammen 1988, op.cit., s. 30.
77. Busch 1965, op.cit., s. 72.
78. Marie Anholm: "Vore egne Vinduer", *Kvinden og Samfundet*, 11, 1899, s. 175-176.
79. Ibid., s. 176.
80. Astrid Stampe: "Kvindesagen", *Kvinden og Samfundet*, 13, 1899, s. 181.
81. Anette Jensen: "Et lille Svar", *Kvinden og Samfundet*, 14, 1899, s. 187.
82. Anette Jensen: "Endnu en lille Bemærkning", *Kvinden og Samfundet*, 16, 1899, s. 195.
83. Se eksempelvis artiklen: Emilie: "Angrebene paa Kvindesagen", *Kvinden og Samfundet*, 17, 1899. Denne hævder, at Dansk Kvindesamfund altid har kæmpet arbejderkvindernes sag, fordi de har kæmpet for alle kvinder. Hun mente desuden ikke, at foreningen skulle tage hensyn til klasse-mæssige problemer.
84. Ukendt: "En kort Bemærkning", *Kvinden og Samfundet*, 15, 1899, s. 191.
85. Se eksempelvis: Ukendt: "'Dame'- eller 'Kvindesag'", *Kvinden og Samfundet*, 18, 1899.
86. Anette Jensen: "Kvindens Arbejdskaar" (II), *Kvinden og Samfundet*, 14, 1899, s. 186.
87. Red.: "Kolofon", *Kvinden og Samfundet*, 18, 1900, s. 72.
88. Astrid Lund: "Beskyttelse eller ikke Beskyttelse", *Kvinden og Samfundet*, 16, 1901, s. 63.
89. Pia Fris Laneth: 1915: *da kvinder og tyende blev borgere*, Gyldendal 2015, s. 146-147.
90. Elna Dahlberg: "Sociale Køberforeninger", *Kvinden og Samfundet*, 20, 1909, s. 249.
91. Red. og A.P.: "'Københavns Tjenestepigeforening'", *Kvinden og Samfundet*, 21, 1900, s. 83.

92. Dette skete bl.a. under forhandlingerne om en ny Fabrikkslov. Se eksempelvis: Red.: "Fabrikksloven i Folketinget", *Kvinden og Samfundet*, 1, 1900, s. 2.
93. Dorthe Chakravarty: *Tjenestepigerne: 100 års historie om stemmeret og ligestilling*, Informations Forlag 2015, s. 31.
94. Md. Dick: "En Hverdagshistorie", *Kvinden og Samfundet*, 24, 1900, s. 96.
95. Anna Hansen: "Tjenestepigerne og deres Forenings-Bestræbelser", *Kvinden og Samfundet*, 1, 1904, s. 11.
96. Ibid.

Abstract

Martin Andersen: "Solidarity through gender. Danish Women's Society portrayal of the working-class women, 1885-1910", *Arbejderhistorie*, 2, 2022, s. 64-88.

This article examines Danish Women's Association's portrayal of working-class women in the period 1885-1910. My claim is that the association's relationship with the working-class women is far more complex, than previously assumed. Previous research in the area mainly dates from the 1970s claiming that the association consisted of upper-class women who only fought their "own" cause and thereby overlooked and misunderstood the problems of working-class women. An interpretation where class differences were given a great importance. This image has stuck with the Danish Women's Association in subsequent research and has only recently been nuanced. The purpose of this article is to see the Danish Women's Association through a different lens. My approach is affect-theory and therefore the use of different emotions in their portrayal of the working-class women. I examine feelings such as care and solidarity and, on that basis, show how the association felt solidarity with their "working-class sisters". The article therefore offers a new understanding of the history of the early women's movement in Denmark and in this connection challenges our understanding of gender and class in the years around 1900.

Martin Andersen, cand.mag.
Arkivar, Roskilde Stadsarkiv
96martinandersen96@gmail.com